

je dbałość o precyzję opisu historycznego i formułowanie wyważonych wniosków oraz uogólnień na podstawie bezstronnej analizy materiału źródłowego. Praca świadczy o doskonałej znajomości przez autora realiów prezentowanych kwestii i o jego ogromnej erudycji.

ANDRZEJ M. BRZEZIŃSKI
Uniwersytet Łódzki

Jan Związek, *Rzeczywistość historyczna w kazaniach*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2009, ss. 746.

Znaczenie słowa mówionego w procesie przekazywania wiedzy o świecie otaczającym człowieka, o jego przeżyciach wewnętrznych, a także o systemach preferowanych wartości, nigdy nie podlegało dyskusji. Słowo mówione, zapisane w różnorodnych formach literackich, od dawna nabrało dla historyków znaczenia źródłowego. Jednakże dopiero od kilkudziesięciu lat zapis szczególnej formy wypowiedzi ustnej, kazanie, stało się materiałem źródłowym dla uprawiania tworzącej się historii idei. Formalnym wyrazem akceptacji przez historyków literatury kaznodziejskiej jako źródła historycznego była sesja naukowa, zorganizowana przez Instytut Badań Literackich PAN w 1976 r., poświęcona dziełu literackiemu jako źródłu historycznemu, której trwałym owocem jest tom materiałów pod redakcją Z. Stefanowskiej i J. Sławińskiego¹. Sesja ta nie tylko usankcjonowała dotychczasową praktykę badawczą, ale także wyznaczyła nowe przestrzenie poznawcze, również dla historyków. Jest także poważnym krokiem zbliżającym wypracowanie w przyszłości wspólnej, przynajmniej dla historii i historii literatury, metodologii postępowania badawczego.

Wykorzystaniu kazania jako źródła historycznego towarzyszą szczególne okoliczności, które badacz musi koniecznie uwzględnić, aby poprawnie wyzyskać je w celu wyjaśniania zjawisk i procesów historycznych. Stało się to możliwe dopiero wówczas, kiedy w wyniku refleksji udało się przekroczyć ustalony pogląd, że

¹ *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, red. Z. Stefanowska i J. Sławiński, Warszawa 1978.

kazanie jest nie tylko literaturą dewocyjną, ale jej szczególną formą, rządzącą się swoistymi prawami.

Książka ks. Jana Związka jest właśnie przykładem takiego namysłu, w którym poznajemy nie tylko określony zasób treści kazań, ale także strukturę i proces formowania się tego rodzaju wypowiedzi literackiej.

Recenzowane dzieło powstawało w wyniku długoletnich studiów nad literaturą kaznodziejską – najwcześniejszy tekst zbioru został opublikowany w 1968 r. i dotyczył analizy działalności kaznodziejsko-literackiej Mikołaja z Wilkowiecka². Zamyka je analiza tekstów Jana Pawła II, wypowiedzianych podczas jego obecności na Jasnej Górze Częstochowskiej³. Jak więc widzimy, autor książki swobodnie porusza się po obfitej literaturze kaznodziejskiej, dokonując jej analizy w kontekście ideowo-historycznym.

W przedstawianym, bardzo obszernym dziele wyodrębnić można dwie warstwy – pierwszą, o charakterze teoretycznym, stanowią dwa teksty: *Wprowadzenie* oraz *Kazanie jako źródło historyczne*. W tekstach tych autor przekonująco udowadnia konieczność prowadzenia intensywnych studiów nad literaturą kaznodziejską zarówno drukowaną, jak i pozostającą w wersji rękopiśmiennej. Wskazania podstawowych dzieł i opracowań dotyczących metodologicznych podstaw posługiwania się tym materiałem źródłowym zostały w twórczy sposób rozwinięte przez ks. Jana Związka. Słusznie zwraca on uwagę na specyficzne uwarunkowania powstawania kazań w każdej historycznej epoce, a także na proces dostosowywania form wymowy kaznodziejskiej do różnorodnych okoliczności prowadzenia tej działalności. Szczególnie ciekawy i inspirujący jest fragment mówiący o źródłach wiedzy, jaką musieli posługiwać się kaznodzieje przy konstrukcji swojego dzieła. Uwaga ta jest ważna także dla badaczy tej literatury. Niewątpliwie uzasadnione jest przekonanie autora, że kazanie jest specyficznym gatunkiem literackim, podlegającym historycznej zmienności i w znacznym stopniu uzależnionym od uzdolnień i ogólnej kultury humanistycznej jego twórcy. Szkoda tylko, że nie sięgnięto przy tej okazji do teorii literatury, gdzie kwestia genologii gatunku, a może nawet szerzej, literatury dewocyjnej, znalazła swój teoretyczny wyraz.

² J. Związek, *Rzeczywistość historyczna w kazaniach*, Częstochowa 2009, s. 145–232.

³ *Ibidem*, s. 661–667.

Drugą warstwę recenzowanej pracy wypełnia praktyczna realizacja przyjętych na wstępie założeń metodologicznych. Świadczą one o rozległej znajomości literatury kaznodziejskiej, szczególnie epoki staropolskiej – osiem tekstów o łącznej objętości około 450 stron – jak i o wspomnianej już, długoletniej praktyce badawczej. Znaczną część wymienionej wyżej sekwencji badawczej zajmuje analiza twórczości literacko-kaznodziejskiej paulina, pochodzącego z podczęstochowskiej wsi, o. Mikołaja z Wilkowicka. Postać ta znana jest głównie ze staropolskiego dramatu *Historyja o Chwalebnym Zmartwychwstaniu Pańskim*, tak znakomicie zrealizowanego przez Kazimierza Dejmka. Tym razem za sprawą ks. J. Związka poznajemy inny aspekt twórczości o. Mikołaja, zawarty we *Flores sermonum in ewangelia dominicalia post festum S. Trinitatis*. Przybliżenie czytelnikom treści tego tekstu, drukowanego w języku łacińskim w 1579 r., nie tylko uzupełnia wiedzę o autorze, ale także przeczy powszechnie przyjętej tezie o rzekomej bierności oo. paulinów w polemice religijnej okresu reformacji w Rzeczypospolitej. Pozostałe dwa teksty (*Święty Andrzej Bobola w dokumentach i piśmiennictwie kościelnym* oraz *Jasnogórskie przesłanie Jana Pawła II do archidiecezji częstochowskiej*) udowadniają, że przyjęte kryteria badawcze sprawdzają się także przy analizie tekstów współczesnych.

Teksty ks. J. Związka oparte są nie tylko na solidnej bazie źródłowej, ale także na niezwykle bogatej literaturze przedmiotu, w istotny sposób podwyższającej wartość jego dzieła.

Podkreślić należy staranność wydania, co przyczynia się także do wyrobienia dobrej opinii o Wydawnictwie Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.

ANDRZEJ J. ZAKRZEWSKI

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie